

Les formes de la vida catalana
(1944-1960).
Identitats

Josep Maria Terricabras

1. Notícia bibliogràfica preliminar

Josep Ferrater Móra va publicar *Les formes de la vida catalana* el 1944. La fitxa més exacta d'aquella primera edició ens diu que el volum tenia 102 pàgines, que el text pròpiament dit només n'ocupava 86, que va ser «enllestit el dia 31 de març del 1944, als obradors gràfics de la Imprenta Universitaria de Santiago – Xile», i que va ser editat a Santiago de Chile, per Edicions de l'Agrupació Patriòtica Catalana (APC), sota el patronatge del Centro Chileno-Catalán de Cultura. L'obra havia rebut l'any anterior el Premi Concepció Rabell en els Jocs Florals de la Llengua Catalana, celebrats a Santiago de Chile el dia 16 de maig del 1943.

El jurat qualificador d'aquells jocs florals estava format per: Margarida Xirgu, presidenta; Eduardo Cruz Coke, Cèsar August Jordana, Ricardo Latcham, Antoni Ramon i Arrufat, Lluís Salvat i Xavier Benguerel, secretari. Se'n va fer una edició limitada, de vint exemplars en paper ploma, numerats del 0 al 19, signats per l'autor, i de cinc-cents exemplars en paper comú, sense numerar.

Després d'aquesta primera edició, però, *Les formes de la vida catalana* presenten una doble evolució: la que va fer l'obra en català i la que va fer en castellà. Perquè ja el mateix 1944, l'obra es va publicar, en paraules de l'autor «juntamente con una servil versión española».¹ Convé, doncs, que resseguim breument aquesta doble evolució, per veure si l'obra, al cap dels anys, presenta canvis significatius.

En català, la segona edició és del 1955,² ja a Barcelona, i queda incorporada, amb el número 179, a la Biblioteca Selecta, d'editorial Selecta, que en aquells moments és, en paraules de Ferrater a la «Notícia de l'edició», «la col·lecció catalana de més ampla circulació en el nostre país».³ El text d'aquesta segona edició només incorpora mitja dotzena de correccions gramaticals respecte a la primera. Ferrater ho justifica amb aquestes paraules:

Això no vol dir que me'n senti enterament satisfet; no sóc ni de bon tros de l'espècie dels qui creuen les seves obres definitives. Però l'experiència m'ha ensenyat que modificar una obra no equival sempre a millorar-la; mentre polim la façana i reparem les esquerdes correm sovint el perill que se'n esfondri l'edifici, a menys de decidir de construir-ne un altre. He deixat, doncs, la meua obra pràcticament com estava, amb una sola diferència: que ara sóc encara més conscient que abans de les seves imperfeccions.⁴

Si l'obra, doncs, és la mateixa, el volum, en canvi, no, ja que incorpora altres textos, concretament «Reflexions sobre Catalunya», «El llibre del sentit» i «Homenatges».⁵ El prefaci, però, que a la primera edició era «Prefaci per a catalans», en aquesta edició, i d'ara endavant, es converteix simplement en «Prefaci».

La tercera edició catalana és del 1960,⁶ a la mateixa Biblioteca Selecta. És exactament igual que la segona edició, amb l'únic afegit de l'assaig inèdit «Catalanització de Catalunya»,⁷ afegit anunciat discretament per una breu «nota de l'editor» al peu de pàgina de la «Notícia de l'edició» que Ferrater havia escrit per a la segona edició.

1. Vegeu J. FERRATER MÓRA, *Tres mundos: Cataluña, España, Europa*, EDHASA, Barcelona-Buenos Aires, 1963, p. 10. I se n'acaben de donar els detalls a la p. 195: «Trad. española por el autor: *Las formas de la vida catalana*, Santiago de Chile, Ediciones A.P.C., 1944, agotada».

2. Erròniament, Ferrater diu repetidament que l'edició és del 1956: vegeu *Tres mundos...*, p. 10 i 192.

3. J. FERRATER MÓRA, *Les formes de la vida catalana*, Editorial Selecta, Barcelona, 1955, p. 11.

4. *Ibidem*.

5. Ferrater es referirà més tard a aquesta segona edició dient que es fa «con imperceptibles erosiones y varios notorios agregados»: vegeu *Tres mundos...*, p. 10.

6. Erròniament, a la llista «Otras obras del autor», de *Tres mundos...*, p. 195, es diu que l'edició és del 1959. Segurament que aquesta llista no va ser elaborada per Ferrater, perquè, a la p. 10 del «Prefacio» d'aquest mateix volum, ell diu que l'edició és del 1960. Tanmateix, és en el mateix prefaci que comet l'error de datar la segona edició el 1956 (vegeu nota 2).

7. En l'edició castellana del 1963 (vegeu nota 8), aquest assaig es convertirà en «Una cuestión disputada: Cataluña y España».

Aquestes són les tres edicions catalanes més rellevants i influents de *Les formes de la vida catalana*. Podem assenyalar, però, encara una darrera edició, la d'Edicions 62, l'abril del 1980, que va incloure l'obra com a número 35 de la col·lecció «Les millors obres de la literatura catalana», amb el títol *Les formes de la vida catalana i altres assaigs*. El text de *Les formes* que hi trobem és el de la primera edició catalana, amb les correccions fetes a partir de la segona edició. Els «altres assaigs» anunciats són tres: «Reflexions sobre Catalunya», de la segona edició del 1955; «Catalanització de Catalunya», de la tercera edició de 1960; i «Reflexions sobre la filosofia a Catalunya», que és el text que Ferrater va llegir el 21 de novembre del 1979, amb motiu de rebre el doctorat *honoris causa* de la Universitat Autònoma de Barcelona, i que ja havia estat editat com a opuscle.

Un cop fet aquest breu repàs de les edicions catalanes, convé també ressenyar el recorregut de l'obra en castellà, que és ben diferent. Després de la «servil versión española» de la primera edició del 1944, l'obra va tenir altres edicions en castellà: consignem sobretot la inclosa a *Tres mundos: Cataluña, España, Europa*, del 1963, posterior, doncs, a la tercera edició catalana de Selecta.⁸ D'ella, en diu Ferrater en el «Prefacio», redactat exclusivament per a aquest volum:

[...] con los muchos cambios y manipulaciones de que luego doy fe, incluyo aquí las susodichas «Formas» y dos de los aludidos agregados: «Reflexiones sobre Cataluña» y (como ahora se titula) «Una cuestión disputada: Cataluña y España».⁹

Dels tres textos que originàriament eren en català i que Ferrater ha traduït per a aquest volum,¹⁰ l'autor en diu:

Para comenzar, no sólo he retraducido los textos originariamente catalanes sino que, además, los he «reescrito» por entero. He luchado a brazo partido contra la tentación de «refundirlos» de cabo a rabo, y por esta vez he ganado. Pero no es cuestión de ponerse vanidoso, porque el día menos pensado voy a sucumbir a la tentación. Pues aunque el contenido de los antedichos textos se me antoja todavía soportable, sigo teniendo dudas acerca de si están realmente «en forma». Abrigo la ilusión de que, con tanto remiendo como ahora hay, por lo menos «puedan pasar».¹¹

Els canvis fets per Ferrater als seus primers textos no són casuals. Responen, de fet, a dos costums seus clarament interconnectats: d'una banda, ell mateix acostumava a traduir-se els textos, sobretot entre les tres llengües en què més va publicar —el català, el cas-

8. Edició d'EDHASA, Barcelona-Buenos Aires, 1963.

9. *Ibidem*, p. 10. Tal com s'ha dit a la nota 7, «Una cuestión disputada...» és la versió castellana de «Catalanització de Catalunya».

10. A més de *Les formes...*, es tracta de «Reflexions sobre Catalunya» i de «Catalanització de Catalunya».

11. *Tres mundos...*, p. 11.

tellà i l'anglès— i, per tant, sempre que podia evitava que fos un altre qui en preparés la versió. Ahora, però, quan repassava un text per a una nova edició, acostumava també a retocar-lo perquè —tal com ell ja diu en la segona edició catalana de *Les formes...*—, «no sóc ni de bon tros de l'espècie dels qui creuen les seves obres definitives».¹² Més encara: la seva intenció de polir-les no era per engruixir-les sinó més aviat per aprimar-les, de manera que ell deia que el seu ideal seria republicar les seves obres amb el rètol «Revisada i disminuïda».

Això vol dir, però, que quan els textos passen per les seves mans per ser traduïts, no preten fer-ne simplement «versions servils», sinó reelaboracions. Però, fins a quin punt reelabora el text concret de *Les formes...*, quan el passa al castellà en l'edició del 1963? En què consisteixen els «muchos cambios y manipulaciones» que ha declarat haver-hi fet? Ho diu a la «Noticia autobiográfica» del final del volum:

El texto que aparece en este libro no es una reproducción de la primitiva versión castellana, de 1944 [la que ell havia titllat de «servil versión española» de la primera edició catalana]. Es una nueva traducción en el curso de la cual no he cambiado mucho el contenido, pero he modificado grandemente la forma. El citado «Prefaci per a catalans» ha sido aprovechado parcialmente para redactar la «Introducción».¹³

És cert que el canvi de forma és important. (L'estil, la forma, l'ordre van ocupar i preocupar Ferrater durant tota la seva vida, i va treballar personalment sobre la forma de les seves obres amb gran dedicació.)¹⁴ En la versió castellana, però, no apareix cap canvi important en el plantejament de les idees originals. Tanmateix, en la introducció a aquella edició, hi ha una referència que ara voldria destacar: Ferrater al·ludeix expressament a dues obres importants i significatives que havien aparegut entre la primera edició catalana del 1944 i l'edició castellana del 1963: es tracta de *Notícia de Catalunya*, de Jaume Vicens Vives, publicada el 1954, i de *Nosaltres, els valencians*, de Joan Fuster, apareguda el 1962, en què Fuster

12. Vegeu nota 4.

13. *Tres mundos...*, p. 192. Certament, només aprofita una petita part de l'antic prefaci; la resta, l'agafa de les primeres pàgines del primer capítol —el titulat «Continuidad»—, que llavors amplia: amb aquest conjunt fa la nova «Introducción» d'aquesta i de les altres edicions castelleses. Posteriorment, l'obra quedarà inclosa en el primer dels dos volums d'*Obras Selectas* (Ediciones de la Revista de Occidente, Madrid, 1967, p. 239-275), volums que van ser estretament supervisats per l'autor. En aquest volum, el text és idèntic al de l'edició del 1963. De fet, allò que recullen aquestes *Obras Selectas* és tot el volum *Tres mundos...*

14. Sobre aquest punt, vegeu Josep Maria TERRICABRAS, «Estil i pensament en l'obra de Ferrater Móra», a: DIVERSOS AUTORS, *Lectura de filòsofs catalans del segle XX*, Barcelona: PPU, 1995, p. 203-223; o també, en versió castellana, ID., «Estilo y pensamiento en la obra de Ferrater Móra», a S. GINER – E. GUIÁN (eds.), *José Ferrater Móra: El hombre y su obra*, Santiago: Universidad de Santiago de Compostela, 1994, Telos-monográfico núm. 1, p. 67-83.

reprèn el títol que originàriament Vicens Vives havia pensat per a la seva obra i que era *Nosaltres, els catalans*.¹⁵

En aquesta nova introducció a l'edició castellana, Ferrater assenyalava també dues coses:¹⁶ d'una banda, que no pretén pas dir-ho tot sobre l'existència catalana, que no pretén ni tan sols que les seves especulacions siguin les més encertades, sinó que simplement la seva visió és «una entre altres possibles», però no perquè en doni una visió «merament subjectiva», sinó perquè la dona «selectiva». D'altra banda, Ferrater considera que la seva visió és «complementària» a les exposades per Vicens i Fuster. De fet, va ser el mateix Vicens Vives el que va dir que això expressava una «consciència de generació».¹⁷

15. A l'extens epistolari que Ferrater va llegir a la càtedra que porta el seu nom, a la Universitat de Girona, hi ha un conjunt de cartes de Vicens Vives a Ferrater. A la primera, datada el 19 de març del 1954, Vicens diu: «Els vostres escrits m'han impressionat fortament, tant "Les formes de vida" com "El llibre del sentit", i així mateix els articles que he pogut llegir en algunes revistes americanes. Em planyo de no haver-los llegit abans per tal d'incorporar algun pensament vostre al llibre que ara estic a punt de publicar, sota el títol "Notícia de Catalunya". (Abans s'anomenava "Nosaltres, els catalans"); però la censura no el va deixar passar. És un llibre empíric, pastat amb suors d'història i d'experiència col·lectiva, i les seves conclusions són menys optimistes que les que es desprenen de la lectura dels vostres treballs. No obstant, per camins tan diversos com els que hem emprat respectivament, arribo a conclusions molt aproximades a les vostres: continuïtat, seny i... relatiu sentit de la mesura col·lectiva. El nostre revolucionarisme infantil, antihistòric, ens ha fet perdre les millors de les nostres ocasions. En quant al *ritme* tan diferent entre Catalunya i la resta d'Espanya, és un dels motius preferits del meu llibre».

16. Vegeu *Tres mundos...*, p. 79-80.

17. Segurament que, a aquesta consciència, també hi hauríem d'afegir, almenys, *The Spirit of Catalonia* (1946), de Josep Trueta, i *Cataluña* (1954), de Josep-Maria Batista Roca. Aquí resultarà il·luminador un fragment de la darrera carta que Vicens va adreçar a Ferrater. És manuscrita i porta data del 18 d'abril de 1960. Va ser, doncs, escrita dos mesos i deu dies abans de la mort de Vicens el 28 de juny del mateix any. En ella, es refereix a la malaltia que el té «retingut a casa» des del 17 de gener, però que en cap cas no sospita que el portarà a la mort. Entre altres coses, la carta també es refereix a la segona edició de *Notícia de Catalunya*, que Vicens es pensa que ha coincidit amb la segona edició de *Les formes...* Vicens, però, es refereix, de fet, a la tercera edició de l'obra de Ferrater. Òbviament, la segona li havia passat per alt. El fragment rellevant en aquest punt fa així: «Us envio la segona edició de "Notícia de Catalunya", impresa al mateix temps que la segona edició de les vostres "Formes de vida". Al país li agraden aquestes consideracions sobre el seu passat i el seu present, i jo penso que ambdós llibres tindran èxit. Em felicito de coincidir novament amb vos sobre l'objectiu a aconseguir: arribar a ser una Suïssa, activa, progressista i neta, tolerant i constructiva. En canvi, em permeto de discrepar —per una sola vegada— d'un text vostre sobre el perpetu condicional històric de Catalunya. I ho faig no per a posar de relleu aquesta única discordància, sinó perquè el paràgraf en qüestió és esmentat en un lloc preferent per Américo Castro per tal de demostrar que Catalunya no ha existit mai o no té possibilitats d'existir. La meua reedició de "Notícia de Catalunya" conté moltes novetats. Ara es presenta com volia i me l'imaginava llavors de la seva primera edició. A més de molts capgiraments parcials, hi ha un capítol completament refet —el darrer— i tres de bell nou escrits: sobre la clerecia, les relacions Castella-Catalunya i la posició del català davant l'Estat. Certament que encara es podrien dir moltes més coses, però calia mantenir l'equilibri amb les altres parts del llibre i, sobretot, no

M'ha semblat que aquesta un xic extensa notícia bibliogràfica era necessària per justificar que, a l'hora de presentar aquesta obra —en el cas d'un autor que revisava constantment els seus textos i que se'ls traduïa personalment—, m'hagi acabat refiant de la seva darrera versió catalana i no de la castellana posterior a aquella. Seria segurament un bon exercici acadèmic que algú es dediqués a comparar la versió catalana amb la versió espanyola posterior al 1944. Se'n podrien obtenir detalls i matisos molt interessants. Però estic segur també —i això, és clar, només és una hipòtesi per al treball textual aprofundit— que les diferències detectades expressarien sobretot la nova informació obtinguda per Ferrater entre el 1944 i el 1963: i sospito que això posaria de relleu la natural —molt treballada, molt meritòria— evolució acadèmica de Ferrater, però que, en canvi, no revelaria canvis gaire importants ni en la seva concepció de l'obra ni en els conceptes usats en ella.

En les citacions a partir d'ara usaré l'edició catalana de *Les Formes...*, feta per Edicions 62 a la MOLC,¹⁸ bàsicament perquè així facilito la possible consulta de passatges i citacions concrets.

2. Sentit i intenció de l'obra

El «Prefaci per a catalans» —que, com ja he dit, va ser posteriorment reproduït en les edicions catalanes simplement com a «Prefaci»— és una font decisiva per a entendre el sentit i els objectius de l'obra. De fet, és una peça que, simplement per extensió, ja té un pes important en el conjunt: tinguem en compte que els quatre capítols de l'obra tenen extensions que van de les dinou pàgines del primer a les catorze pàgines i mitja del quart, passant per les disset pàgines i mitja dels capítols segon i tercer. Enfront d'ells, el prefaci, amb una mica més de deu pàgines, té una extensió inusualment descompensada. Això s'explica perquè no es tracta d'un prefaci merament protocol·lari sinó d'un text realment introductori, sense el qual els capítols posteriors no disposarien d'un horitzó interpretatiu. Més encara: sembla que Ferrater no hagi pogut dir tot el que volia dir en aquelles deu pàgines i que per això estén les seves reflexions introductòries a les dues pàgines i mitja inicials del primer capítol de l'obra.

Resulta ben clar que Ferrater era conscient tant de la importància d'aquestes dues pàgines i mitja del capítol primer com del seu caràcter encara introductori, tot i formar ja part

esgarriar el lector anti (car el llibre tampoc ha complert amb l'obligació de passar pels tràmits inquisitorials). Em sembla que es va perfilant una problemàtica bastant precisa, l'estudi de la qual pot donar bastant de joc el dia de demà».

18. J. FERRATER MÓRA, *Les formes de la vida catalana i altres assaigs*, Barcelona: Edicions 62, 1980. (Col. MOLC, 35).

del cos del llibre. Que n'era conscient, ho demostra ell mateix quan, en la versió espanyola de l'any 63, suprimeix el prefaci català i escriu una nova «Introducción», que té com a base justament l'inici del primer capítol; llavors, a partir d'aquelles dues pàgines i mitja anteriors, Ferrater escriu una introducció de més de sis pàgines. Això, però, només ho fa per a les edicions espanyoles i manté les catalanes tal com eren de bon començament.¹⁹ Tenint en compte aquest fet, em sembla que estem ben justificats per entendre que el prefaci de l'edició catalana ha de ser vist formant un conjunt conceptual amb les primeres pàgines del capítol 1. Aquesta ha estat la meua lectura de l'obra i aquest prefaci, diguem-ne, ampliat és el que em servirà per emmarcar el sentit de tota l'obra.

Passo ara, doncs, a esmentar els tres punts clau d'aquell prefaci ampliat que són, a parer meu, també els punts clau de l'obra. Em semblen decisius perquè volen —almenys poden— respondre tres preguntes: 1) què presenta l'obra; 2) què pretén l'autor; i 3) què ens demana. En altres paraules, miraré ara d'esbrinar amb certa extensió què diu l'obra, i després subratllaré breument per què ho diu i què vol aconseguir.

2.1. Què presenta l'obra?

L'obra exposa, descriu, «alguns trets essencials de Catalunya i del seu viure»,²⁰ que Ferrater obté de la seva pròpia experiència i de la seva capacitat de reflexió sobre ella. Ho formula en un paràgraf diàfan i lúcid:

Les meves experiències de la vida catalana, el que jo he viscut i he sentit viure al meu entorn, pot reduir-se a quatre fonamentals maneres d'ésser que he designat, no sé si molt encertadament, amb els noms de continuïtat, *seny*, *mesura* i *ironia*. Aquestes són les que m'han semblat sobresortir i excel·lir damunt les altres, les que se m'han revelat com a tendències que s'obren sempre pas per manifestar-se. No excloem altres possibles maneres d'ésser. No ignorem que no es manifesten mai en tota llur puresa. Però el que les fa típiques del viure català és el mateix que, segons Bergson, pot arribar a definir un grup d'éssers vivents, és a dir, no la possessió de certs caràcters, sinó la seva *tendència* a accentuar-los. El català accentua, al meu entendre, aquestes quatre formes de viure assenyalades, però, a més d'accentuar-les, les concep com una unitat on queden arrelades totes quatre. Continuïtat, seny, mesura i ironia no són, per consegüent, quatre maneres diferents de viure, que puguin separar-se com separem materialment un objecte d'un altre. Si així ho faig ara, ha d'atribuir-se més a la comoditat de l'exposició que a la realitat de la cosa. Cada forma implica les restants; està no sols enllaçada, sinó també fosa amb les altres. Quan posseeix continuïtat, quan

19. Vegeu nota 13.

20. *Les formes...*, MOLC, 35, p. 15-16. Al llarg del prefaci ampliat, Ferrater fa servir expressions com «l'existència catalana» (p. 16, 16-7, 21 i 29); «la vida catalana» (p. 18, 21 —dues vegades—, 25, 29 i 30 —dues vegades); «el viure català» (p. 21 i 30 —dues vegades).

és assenyat, quan és mesurat, quan és irònic, el català fa, en realitat, una sola cosa. És la que intentaré explicar aquí d'alguna manera.²¹

És obvi que l'experiència —sobretot l'experiència intel·lectual de Ferrater— que el porta a escriure això ve marcada per la influència del Noucentisme i d'algunes de les seves categories. Oriol Ponsatí ho formula molt bé quan diu que aquestes quatre formes de vida:

[...] les trobem, en efecte, en l'Ors més programàtic, el de *La Ben Plantada*, però també en els principis que vesteixen la seva *Doctrina de la intel·ligència*. I caldria afegir que, almenys la noció de continuïtat, deu també alguna cosa a un altre filòsof llegit i estudiat a bastament per Ferrater: José Ortega y Gasset.²²

En el paràgraf citat de Ferrater s'anuncien clarament les quatre virtuts que conformen l'existència catalana. La seva aportació, però, més important, és que ens hi dona també tres criteris per interpretar adequadament el sentit d'aquesta existència. Em sembla que podríem resumir bé el text de Ferrater començant per dir en què *no* consisteix la visió que té Ferrater de l'existència catalana, ja que això ens permet de veure millor en què consisteix. La visió de Ferrater de l'existència catalana no és ni dogmàtica, ni essencialista, ni atomista.

a) No és dogmàtica —Ferrater accepta que n'hi pugui haver d'altres de millors—,²³ sinó que és una anàlisi que ve de l'experiència pròpia —només es coneix allò que es posseeix, allò que es viu des de dins— i ofereix, per tant, una anàlisi selectiva i crítica.

b) No és una visió essencial sinó ideal, és a dir, indicadora de tendències; en parlar del català que participa d'aquestes quatre virtuts que conformen la seva existència, Ferrater ha «escollit com a tipus un ésser ideal al qual cada català s'aproxima sense tocar-lo mai».²⁴ Ferrater no té una visió tancada sinó oberta de l'existència en general, i en particular de l'existència catalana. Allò que és pura tendència, i no una facultat o una cosa, és sempre molt difícil, per no dir impossible, de definir.²⁵ Les quatre virtuts assenyalades són «límits ideals»²⁶ que, com a tals límits, no es posseeixen sinó que només s'anhelan i cap als quals és possible aproximar-se. Ferrater ni defensa una existència catalana entesa com una substàn-

21. *Ibidem*, p. 30-31.

22. Oriol PONSATÍ, «Les formes de la vida catalana. Una visió des de l'exili», *L'Avenç* 305 (setembre 2005), p. 25.

23. «No pretenc, naturalment, que la meua sumària descripció de l'existència catalana sigui la més encertada. Menys encara l'única. D'altres n'hi haurà que puguin posseir millor que jo. D'altres n'hi haurà que puguin millor que jo transformar aquesta possessió en coneixement. [...] La meua visió de la vida catalana és, per tant, una entre les moltes possibles.» (*Les formes...*, p. 29.)

24. *Ibidem*, p. 17; vegeu p. 84.

25. *Ibidem*, p. 71.

26. *Ibidem*, p. 22.

cia clàssica —«allò que per a existir no necessita cap altra cosa»—,²⁷ ni defensa una visió essencial de les virtuts, com si fos possible de posseir-les del tot, de manera essencial i definitiva. Em sembla particularment significatiu que Ferrater afirmi que els límits ideals del català «són alhora la mateixa essència del seu ésser».²⁸ És a dir, si es vol parlar aquí d'«essència», no es pot fer en el sentit d'una realitat feta i acabada sinó només en el sentit d'un límit ideal sempre literalment atractiu, però sempre per definició inabastable. De fet, aquest és l'esperit i el sentit del mètode que ell desenvoluparà després teòricament i que anomenarà «integracionisme».²⁹

Al llarg de la història, els catalans només hem desenvolupat històricament una tendència cap a aquestes virtuts. Per això Ferrater dedica tanta estona del pròleg a examinar els perills ben reals d'anar —de fet, de caure— en la direcció contrària de l'ideal, d'avançar cap a aquell extrem negatiu de la virtut en què aquesta deixa de ser-ho i es converteix en vici. En aquest sentit, Ferrater subratlla la importància de la consciència i de la llibertat dels catalans que, justament perquè es troben immersos en aquestes tendències, poden girar la seva vida —es poden girar, doncs, ells mateixos— cap a un costat o cap a l'altre. En aquest context torna a tenir raó Oriol Ponsatí quan fa observar que Ferrater es devia inspirar també en el filòsof francès Charles Renouvier (1815-1903), autor d'*Uchronie*, obra que Ferrater havia traduït al castellà durant el temps de redacció de *Les formes...* i que va aparèixer a Buenos Aires el 1945, un any després de la publicació de la seva obra. En paraules de Ponsatí:

I és que, de la mateixa manera que Renouvier, en la seva *Uchronie*, ens explicava «allò que hauria passat si...», Ferrater, en aquest «prefaci ucrònic», ens hi intenta prevenir d'«allò que podria passar si...».³⁰

Els catalans estem especialment amenaçats pels vicis propis de les nostres virtuts, precisament perquè els vicis sempre testimonien les virtuts a les quals s'oposen. Així ho va pensar Ferrater fins al final de la seva vida. Recordem que, en les seves darreres lliçons universitàries regulars, el novembre del 1989 —coincidint amb la inauguració de la càtedra que porta el seu nom a la Universitat de Girona—, en repassar l'evolució del seu pensament filosòfic, va tornar a *Les formes de la vida catalana* i va assenyalar que també se'n podrien dir

27. *Ibidem*, p. 25.

28. *Ibidem*, p. 22.

29. Vegeu les notes 44-45. Ferrater volia prevenir contra males interpretacions del seu integracionisme. Així, per exemple, també deia: «En aquest punt, vull fer una advertència que segurament repetiré maintes vegades: l'integracionisme del qual aquí es parla, o parlarà, *no* és de cap de les maneres un eclecticisme, sinó més aviat l'expressió de la lluita constant entre posicions extremes, la manifestació de tensions permanents —primer, entre tendències; més tard, entre certs conceptes i marcs conceptuals» (*Deu lliçons de filosofia integracionista*, lliçó primera, p. 31-32, inèdites.)

30. Oriol Ponsatí, «Les formes de la vida catalana. Una visió des de l'exili», *L'Avenç*, núm. 305 (setembre 2005), p. 26.

«les mitges formes» de la vida catalana. Amb això volia tornar a subratllar el caràcter no substantiu sinó tendencial, ideal, de la seva anàlisi.

c) La visió de Ferrater no és atomista sinó globalista, i ho és en un doble sentit: d'una banda, la vida té sentit perquè cada un dels seus aspectes pot ser comprès en funció de la totalitat de la vida;³¹ d'altra banda, la continuïtat és important en la història perquè les quatre esmentades s'han d'entendre relligades entre si, conformant una única manera de ser i de fer.³²

Per donar coherència a aquesta presentació, abandonaré ara uns moments el prefaci per entrar en el contingut dels quatre capítols. El caràcter de la visió de Ferrater —que és una visió no dogmàtica, tendencial i global— es mostra en les quatre virtuts que ell tria. Abans que res, però, tinguem en compte que no tenen totes el mateix estatus en la configuració de la vida catalana: la continuïtat i la mesura són categories formals, que penetren l'existència sencera i la conformen; el seny i la ironia, en canvi, són categories materials, que no arriben a conformar l'experiència però que l'omplen.³³ Ja hem vist que aquestes quatre formes sovint s'han de desvetllar perquè els catalans no en són ben conscients. Aquesta és justament la tasca que s'ha proposat Ferrater amb la seva obra. Tanmateix, també és cert que, ni que sigui d'una manera vaga i poc articulada, el català reconeix que la consciència és el fonament de la seva existència, la consciència de caminar tot adonant-se «que es camina i per on es camina».

Perquè la consciència acompanyarà no sols la continuïtat, de la qual forma, per dir-ho així, el nucli, la seva més concentrada entranya, sinó també, encara que en proporció diversa, el que caracteritza tant com ella la vida catalana: el seny, la mesura i la ironia. La consciència és, en el fons, el que les fa possibles, de tal manera que, si preteníem portar la fórmula fins a les darreres conseqüències, podríem dir que cadascuna d'aquestes formes de vida no és sinó una de les maneres de revelar-se aquesta reposada i serena consciència.³⁴

Passo, doncs, ara a passar breument el sentit de cadascuna d'aquestes quatre formes.

1. *Continuïtat*

Ferrater planteja la *continuïtat* en relació amb els tres móns —o les tres formes de vida humana— «que més han influït i influeixen encara sobre l'existència catalana»:³⁵ la hispànica, la

31. *Les formes...*, p. 41.

32. «El català accentua, al meu entendre, aquestes quatre formes de vida assenyalades, però, a més d'accentuar-les, les concep com una unitat on queden arrelades totes quatre. Continuïtat, seny, mesura i ironia no són, per consegüent, quatre maneres diferents de viure, que puguin separar-se com separem materialment un objecte d'un altre. Si així ho faig ara, ha d'atribuir-se més a la comoditat de l'exposició que a la realitat de la cosa» (ibídem, p. 30).

33. Ibídem, p. 58.

34. Ibídem, p. 46-47.

35. Ibídem, p. 31.

mediterrània, l'europea. La vida catalana accentua tendències que es donen en aquests móns, però ho fa amb una «absoluta i radical originalitat»³⁶. La continuïtat —que és, de les quatre formes, «la que senyoreja per damunt de totes»—³⁷ és sobretot europea perquè es basa en la confiança «en la vitalitat de la seva història passada».³⁸ En aquest sentit, la continuïtat no significa tradició repetitiva i eixorca, sinó construir a partir del passat, de manera que, amb aquesta construcció, s'està creant el futur i reinterpretant el passat. Aspirar a la continuïtat de la vida significa «voler que la vida tingui sentit, és a dir, que cada un dels seus aspectes pugui ésser comprès en funció de la totalitat de la vida».³⁹ Per això la continuïtat és important en la història col·lectiva i en l'existència individual, per això el respecte envers la història no respon, entre els catalans, a una mera curiositat arqueològica —la història no estaria al servei de la vida—, ni és només una protesta contra les agressions —la història només seria conseqüència del ressentiment. El respecte envers la història és expressió de «la manera d'ésser d'un poble per al qual és fonamental la continuïtat del seu existir». Ferrater pensa que el català no fa del treball l'única finalitat de la seva vida ni hi busca només resultats, sinó que —sense excloure certes caigudes en aquestes coses—, té la tendència de veure en el treball allò que fa materialment possible la seva continuïtat personal i col·lectiva; d'aquí que s'interessi per l'obra ben feta, acabada, arrodonida, sense apressar-se però sense deixar les coses a mig fer. El treball artesanal seria una expressió molt pròpia de la concepció del treball que tenen els catalans.⁴⁰

2. *Seny*

El *seny* ens permet situar-nos al bell mig de la vida del que Ferrater anomena «l'ànima catalana», tot i que el *seny* no és ni la forma de la vida catalana més important ni la més decisi-

36. *Ibidem*, p. 32.

37. *Ibidem*, p. 36.

38. *Ibidem*, p. 38.

39. *Ibidem*, p. 41.

40. Josep Pla, en l'«homenot» que dedica a Ferrater Móra (vegeu Josep PLA, *Obra Completa*, núm. 16, Barcelona: Destino, 1970, *Homenots*. Segona Sèrie, p. 127-174), reporta que Ferrater li va dir en la visita que Pla li va fer a Bryn Mawr la tardor del 1963: «El que em sembla evident és que el català té, en general, la moral del treball —concretament la de l'artesà... El català té un fons d'artesà» (p. 155). I Pla mateix diu a Antoni López-Llausàs, l'editor del *Diccionario de Filosofía*, de Ferrater: «A mi em sembla que aquest diccionari demostra que Ferrater és un artesà català de la gran època...». López-Llausàs li pregunta: «Un artesà, dieu? I per què?». I Pla respon: «Perquè treballa molt i molt bé. En un dels llibres de Ferrater [es refereix, és clar, a les *Formes*] hi ha una llarga constatació: que el català, quan és realment superior, és un artesà acabat i complet. És una constatació molt elogiosa, naturalment. És molt possible que ell es trobi en aquest cas concretament.» López-Llausàs: «En tot cas, aquesta [referint-se al *Diccionario*] és l'obra de la vida d'un home». Pla: «És una altra condició de l'artesania, una de les principals i de més categoria. Fer tota la vida el mateix per arribar a fer-ho bé. Una disposició semblant no té comparació possible. És un treball que es converteix en una exigència moral. Què voleu més?» (p. 173-174).

va.⁴¹ Ferrater mantindrà el terme català «seny» en totes les seves traduccions espanyoles. En aquest capítol mira d'anar-ne encerclant el perfil i el sentit. Per això ens diu que és *alhora* prudència, enteniment —consciència, discerniment, domini de si, lucidesa—, discreció i circumspecció —aplom, gravetat. Ferrater s'estén especialment en l'aspecte prudencial del seny, per aclarir-ne el sentit i evitar malentesos. Ell entén la prudència —«potser en el sentit ampli i una mica vague que els romans donaven a aquesta paraula»⁴² com a previsió, com una manera de conèixer que deriva de l'experiència del món i dels homes. L'experiència és, de fet, el caràcter fonamental i indispensable del seny. En aquest sentit, el seny és antipurità —el puritanisme no està interessat en l'experiència— i és també antiromàntic i antifàustic —al romanticisme no li importa la salvació. L'home sensat no és només el que acorda raó i experiència sinó el que les subordina totes dues a la moralitat dels actes, senzillament perquè vol «assolir el fons de les coses i millorar-les». La prudència implica, doncs, sapiència i serenitat.

El seny s'identifica moltes vegades amb la mesura. No és estrany, doncs, que el sentit de la mesura faci sovint «que el mateix seny no sigui tampoc massa assenyat», que no caigui ni en «l'altiu desdeny» ni en «l'estèril conservadorisme». El seny, la serenitat i el bon tremp són contraris a la indiferència i no tenen res a veure amb l'anomenat «sentit comú», que acostuma a tenir un perfil molt baix. Per formular-ho amb paraules del mateix Ferrater:

Tendència de singular vigoria en l'existència catalana, el seny és una manera d'ésser; el català és assenyat encara que no vulgui, encara que prediqui i manifesti el contrari. Perquè el català que predica la insensatesa —i la predica ben sovint— ho fa també assenyadament, és a dir, ho fa amb aquella enteresa moral, amb aquella plenitud d'experiència, amb aquella «intel·ligència» particular abans descrita. Qualificar el seny en general i el seny català en particular d'actitud moral més que de funció intel·lectual és per a mi l'única manera de copsar-lo. [...] L'autèntic seny no es limita a perseguir el que és més accessible, les realitats quotidianes i immediates; l'autèntic seny, diríem l'ideal del seny, és perseguir el que és just, convenient i correcte, encara que aquesta persecució sigui en alguns instants l'acció més insensata que hom pugui imaginar.⁴³

41. En el mateix «homenot» de la nota anterior, Pla recull el testimoni del Dr. Pompeu Pasqual, de Girona, que conegué Ferrater a Xile i que en diu això: «A Xile —i sospito que a tot arreu— portà una vida tranquil·la, mesurada, senzilla, confortable, dominada per una activitat eficaç perfectament compatible amb un seny ple d'ironia» (p. 136). La ironia de Ferrater és destacada pel mateix Pla: «Josep Ferrater ha pronunciat aquest monòleg, amb una cara enriolada, els ulls plens d'ironia inquisitiva. Com a bon català intel·ligent, és un home devorat per la ironia» (p. 158). Però és sobretot el capítol de les *Formes* que Ferrater dedica al *seny* allò que atrau l'atenció de Pla, que cita una colla de textos d'aquest capítol i hi dedica unes quantes pàgines (de la 163 a la 167).

42. *Les formes...*, p. 52.

43. *Ibidem*, p. 66-67.

3. *Mesura*

Si la continuïtat i el seny són virtuts que marquen molt la vida col·lectiva, la mesura és una categoria més clarament de l'individu. És una forma sense cap contingut determinat. És precisament el seu perfil el que haurà de descobrir-nos el conjunt dels seus continguts. I de seguida advertim que, mentre la continuïtat i el seny exclouen coses, la mesura sembla admetre-ho tot, llevat de la desmesura. Aquesta forma marca el límit, la frontera, el llinard que, amb un esperit d'ascendència molt mediterrània, dóna perfil a la conducta dels catalans.

Quan ens adonem, però, que la mesura limita i empetiteix, també podem constatar que, de fet, engrandeix perquè, en fer que tot tingui límits, també fa que res no quedi exclòs. La mesura és la que s'acull a l'expressió clàssica «de res, massa» i que, en fer-ho, ha d'acabar acceptant que «de tot, una mica». En aquest sentit, la mesura és limitada, però fecunda, i acaba tenint com a conseqüències més evidents l'eficàcia i l'objectivitat. La mesura no procedeix de manera eclèctica, sinó de manera electiva —conté sempre una renúncia conscient—, sense caure ni en l'extrem utilitarista ni en el romàntic. La concreció és la condició inexcusable de la mesura, i aquesta concreció es mostra per excel·lència en l'art plàstic català, en què l'artista, que és artesà, se subordina a una realitat concreta, amb forma i figura. L'exemple, però, més clar de l'actitud mesurada, ritual, rítmica, que amb pausa i amb mida va lenta oscil·lant, és certament la sardana.

Poc abans d'acabar el capítol, conclou Ferrater:

La funció i la missió de la mesura és passar d'un extrem a l'altre sense romandre-hi definitivament, perquè els extrems són reconeguts i àdhuc respectats, però no acceptats. D'aquí que la mesura sigui, fins a cert punt, una cosa molt semblant al seny, que sigui alhora participació i allunyament, contínua oposició a tota realitat imperiosa i absoluta.⁴⁴

És ben clar que aquí Ferrater proposa una de les primeres formulacions del que serà després el seu integracionisme.⁴⁵

4. *Ironia*

El capítol comença amb una frase que en marcarà el to: «El català creu en algunes coses, poques i molt fonamentals, a fons i sense reserves. En primer lloc, en ell mateix».⁴⁶ Això és el que Eugeni d'Ors anomenava «creença a mitges». Aquesta actitud fa que, vist des de fora i en repòs, el català aparegui greu i una mica esquerp; en canvi, si se'l considera des

44. *Ibidem*, p. 86.

45. Vegeu nota 29.

46. *Les formes...*, p. 90.

de dintre i en moviment, apareix lleuger i irònic. La ironia «és aquella actitud que renuncia a la drecera, que deixa d'expressar-se directament per a dir el mateix a través d'un rodeig».⁴⁷ Hi ha moltes menes d'ironia, és clar, però la bona, per dir-ho així, no és aquella que només vol confondre o que només busca el distanciament escèptic. La ironia que adopten els catalans és la que sorgeix de la crisi i d'adonar-se de la tragèdia del món, amb voluntat de superar-la. És justament a través de la ironia que es pot reconèixer el límit de les coses, i així s'eviten l'entusiasme desfermat, la fe cega, la desmesura, l'exaltació, el deliri. La ironia ajuda a «veure en les coses la seva *altra* veritat».⁴⁸ En aquest sentit, la ironia pot ser reveladora: ho és quan manifesta la vida en lloc d'ocultar-la. Per això la ironia no és simplement una vel·leïtat del sentiment, sinó una necessitat de la raó.

Una cosa és certa, però: la ironia pertany només als pobles i als homes que posseeixen experiència i que refusen dipositar llur fe en la primera realitat que se'ls brinda. L'actitud irònica és l'actitud expectant que no anihila, com habitualment es creu, la fe, sinó exclusivament aquella fe dispostada a abocar-se sobre la primera cosa vinguda. Podem anunciar, doncs, que la ironia és una purificació, una depuració de l'experiència i, per tal motiu, una manera d'eliminar-ne tot el que és inautèntic, indigne de crèdit i confiança.⁴⁹

A través de la ironia el català sosté la seva individualitat, millor, la seva personalitat, és a dir, «la possibilitat de lliurar-se a una cosa per la seva pròpia decisió»,⁵⁰ la possibilitat de mantenir-se separat, que no li impedeix, sinó ben al contrari, la consagració a una cosa quan cal, però que li impossibilita la simple i anorreadora fusió.

2.2. Què pretén l'autor?

Preguntem-nos ara, en segon lloc, per què ho presenta Ferrater tot això, és a dir, què pretén amb el llibre. En les ratlles gairebé inicials del prefaci Ferrater revela per què ha escrit l'obra. Ho fa amb dues formulacions diferents que poden fer pensar que els objectius de l'autor també són dos. No és així, però. La doble formulació de Ferrater respon al fet que proposa al mateix des de dos angles diversos: el positiu i el negatiu. De manera positiva, Ferrater, amb la seva anàlisi de l'existència catalana «pretén somoure-la en els instants que sembla oblidar la seva pròpia essència i abocar-se a tot el contrari del que podria justificar-la: en els instants que, trencada pel dolor de la seva continuïtat, perd el seny i la mesura i manca d'ironia».⁵¹

47. *Ibidem*, p. 90-91.

48. *Ibidem*, p. 92.

49. *Ibidem*, p. 93.

50. *Ibidem*, p. 97.

51. *Ibidem*, p.16.

Els instants esmentats per Ferrater són els dramàtics instants posteriors a la derrota en la Guerra Civil espanyola, els instants en què un franquisme actiu, brutal i profundament anticatalà intenta trencar la continuïtat catalana. En aquests moments, Ferrater vol fer una contribució perquè —ara amb una formulació negativa— Catalunya no s'abandoni, no es deixi anar, no ho acabi perdent tot.

Amb aquesta obra, doncs, l'autor vol somoure els catalans, els vol despertar, els vol fer més conscients.

2.3. Què demana l'autor?

Ferrater, però, no solament dóna un missatge mogut pel desig de somoure i despertar, sinó que també fa una demanda als catalans. En recordar-los qui són, quines són les formes ideals que configuren la seva existència personal i col·lectiva, Ferrater també els vol recordar que ser català no consisteix a tirar de veta d'una herència de manera despreocupada i amb una actitud replegada, tancada, carregada de ressentiment i, finalment, de supèrbia. Ferrater, doncs, quan vol somoure l'existència catalana perquè en, aquells moments difícils, no s'abandoni, ho fa amb un propòsit precís: no solament demana que no hi hagi passivitat sinó que reclama positivament que, per part dels catalans, no hi hagi caiguda lliure vers el vici més corrosiu i autodestructiu: el de la supèrbia.⁵² En l'anàlisi que fa dels vicis i dels quals vol preservar els catalans, Ferrater assenyala que el ressentiment porta gairebé automàticament a la supèrbia i que aquest és l'únic vici totalment destructiu; ell l'anomena repetidament «demoníac». Enfront d'això, Ferrater elogia aquella que és virtut màxima i «compendi de virtuts», la humilitat.⁵³

3. Conclusió: la qüestió renovada de la identitat

En tota aquesta obra Ferrater no usa ni una sola vegada la paraula *identitat*. Fa servir, en canvi, expressions com «l'existència catalana», «la vida catalana», «el viure català».⁵⁴ Tanmateix, és d'identitat del que parla. En parla, però, sense fixisme, sense essencialisme, sense dogmatisme ni reduccionisme de cap mena. Això no vol dir que ell no sàpiga quina és la identitat catalana. Ho sap molt bé. El que també sap, però, és que aquesta identitat, que té perfil propi, no té, en canvi, perfil ben definit, és a dir, acabat i tancat. Ferrater marca

52. «Cabalment aquest prefaci no té altra intenció que la de demanar als catalans que no es deixin emportar pel corrent perillós de la supèrbia». (*Ibid.*)

53. *Ibidem*, p. 17, 26 i 91.

54. Vegeu la nota 20.

quines són les tendències de la identitat catalana i les marca amb traços contundents. Les tendències, però, no donen resultats que siguin rígids o absoluts. Hem vist que Ferrater volia lluitar contra el tancament, el ressentiment o la supèrbia en la forma de vida dels catalans. Per això també posa sovint la identitat catalana en relació amb altres identitats amb les quals no es confon però de les quals rep influències, concretament la identitat espanyola, la identitat mediterrània, la identitat europea.

No és pas per casualitat que Ferrater hagi publicat *Les formes de la vida catalana* totes soles en una única ocasió. Després del 1944, l'edició de l'obra sempre més ha anat acompanyada d'altres assaigs culturals, socials, polítics, que han tingut la voluntat d'ajudar a entendre el que ha estat el seu objectiu últim: mostrar que la singularitat de la identitat catalana no significa —no pot significar— ni aïllament ni exclusió. En aquests assaigs complementaris Ferrater va defensar amb rigor i vigor l'existència de la nació catalana, nació no simplement circumscrita al Principat de Catalunya; va defensar l'enfortiment de la llengua catalana i dels signes de reconeixement real i simbòlic dels catalans; va defensar el projecte del federalisme polític a Espanya, idea participada per molts homes de la seva generació; en una paraula, va defensar fa més de seixanta anys allò que recentment s'ha anomenat, durant poc temps, «l'Espanya plural».

El que Ferrater no hauria defensat mai és l'ús desgraciat i anòmal —sigui en català o en castellà— de l'adjectiu «identitari», que en els darrers anys alguns han posat en circulació amb cert èxit. Tant els defensors com els detractors dels trets o de les realitats anomenats identitaris semblen acceptar que la identitat és rígida, tancada, excloent, resclosida i esquerra. Per sort, Ferrater ens va ensenyar que la identitat catalana és feta de formes que ens formen i conformen, però que es reformen i transformen, que la identitat dels catalans és el reconeixement que ells mateixos es donen d'unes quantes virtuts molt potents que han de ser servides i alhora vigilades perquè, si no, se'ls en pot girar, capgirar el sentit. Si això passés, als catalans se'ls giraria el sentit, se'ls regiraria el viure.

Es podria relacionar aquesta obra de Ferrater amb les doctrines sobre «l'esperit del poble», «l'esperit de la nació» o «la psicologia dels pobles», que es van escampar per Europa a partir del segle XVIII. En tot cas, el plantejament de Ferrater no és metafísic ni específicament psicològic; ell vol esbossar el que podríem anomenar el «caràcter *moral*» dels catalans. És en aquest sentit que pot parlar també de «formes de vida», que no designen estructures participades per tots els catalans sinó que assenyalen només «tendències que s'obren pas per manifestar-se». ⁵⁵ *Les formes de vida* de Ferrater són, de fet, *formes de viure*. Ell n'assenyala quatre que li semblen particularment rellevants, però se'n podrien assenyalar d'altres. Totes elles conflueixen en el que en podríem dir un cert «tarannà», una certa «manera de ser», sempre oberta, sempre exposada, sempre necessitada de reafirmació o potser de reformulació.

55. Vegeu el text de la nota 21.

Són formes que no prejudgen continguts —que, al capdavant, s’han d’anar donant i descobrint històricament—, però sí que encarrilen i prefiguren certes direccions, certes tendències, que no s’han de pervertir. Aquesta és, doncs, la identitat dels catalans: feta d’un passat que condiona el present i el futur; però fent-se amb un present i un futur que, en concretar-se, també condionen la lectura, la interpretació, la vivència històrica del passat. I és que els pobles que s’estan fent són els únics pobles vius. El que cal és que se sàpiguen fer. Per això cal també que sàpiguen qui han estat, perquè així entendran millor els reptes de la seva existència present i sabran qui poden arribar a ser.

Les formes de la vida catalana ens endinsa en qüestions conceptuals molt fines i de gran actualitat. De fet, sabem que l’obra avui encara és vigent perquè comprovem que continua essent il·luminadora i estimulant.